

Den digitale ordbokens innvirkning på den praktiske leksikografien

Carina Nilstun

The advent of computers revolutionized lexicography. Editing tools were developed along with digital corpora, yet the format of the output remained the same: a book with columns of strongly condensed text. Then came the digital dictionary, and many paper dictionaries were supplemented by a digital version. These digital versions clearly reveal their paper format origin and the constraints associated with the latter medium. Now, the indigenously digital dictionaries are here. This might seem as a small step (or even a setback, as one medium is lost), but is actually a marked shift in our field as it allows lexicographers to elaborate how the dictionary entries are built and presented. The *Norwegian Academy Dictionary* (NAOB) was published on the internet December 2017 (www.naob.no) as a solely digital dictionary. This article is about the advantages of creating and publishing a dictionary only digitally – discussing both implemented features from NAOB, and thoughts for future work.

1. Innledning

Datamaskinen revolusjonerte leksikografien da den ble tatt i bruk i ordboks-redaksjonene. Det ble utviklet digitale redigeringsverktøy og elektroniske tekst-korpus. Forandringene gikk i hovedsak på metodikken; produktet var fortsatt en bok, og ordboksartiklene så ganske like ut.

Med ordboken som bare finnes digitalt, åpner muligheten seg til å la teknologien utvikle også ordboksartiklene. Jeg vil i denne artikkelen trekke frem temae ne plassbruk, brukermedvirkning, nye muligheter for betydningsbeskrivelse og fremfor alt lenking.

2. Fra *Norsk Riksmålsordbok* til *Det Norske Akademis ordbok*

Utgangspunktet for dette bidraget er arbeidet med *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB). Samtlige eksempler som gis er hentet fra den. Siden det ikke er plass til å gjengi alle ordboksartiklene det refereres til, bes leseren om å søke opp disse selv på naob.no.

Først vil jeg kort gjengi veien frem til dagens NAOB. NAOB bygger på firebindsverket *Norsk Riksmålsordbok* (NRO) som utkom i perioden 1937–1957, med to supplementsbind i 1995. Disse to alfabetstrekke ble slått sammen da innholdet ble digitalisert for rundt 20 år siden. På dette grunnlaget har man bygget videre i et slikt omfang at NAOB ikke kan regnes som en ny utgave av NRO, men som et selvstendig verk. Prosjektets historikk er presentert på nettstedet (www.naob.no/om). Lenge var tanken at NAOB skulle finnes både på nett og i bokform, men i årene frem mot publiseringen i 2017 ble det klart at man ikke skulle forsøke å få finansiert en papirutgave, og at man – uten å utelukke at det kunne komme – ikke ville ta noen hensyn til en eventuell papirutgave i det videre arbeidet.

Mange ordbøker finnes både på papir og digitalt, og det varierer nok i hvilken grad den digitale ordbokens muligheter er utnyttet. Man kan for eksempel ha egne spesifiseringer for hver av utgivelsene, blant annet med tanke på ekspansjon av forkortelser, men svært ofte gjenkjenner vi papirordboken og gjenfinner dens begrensninger i den digitale ordboken. Petzell (2017) behandler dette i større detalj i sin anmeldelse av SAOB på nett. Han betoner den enorme forskjellen det er på en statisk papirordbok som også finnes digitalt tilgjengelig og en digital ressurs som gjennom lenking og avanserte søkemuligheter har potensiale til langt å overgå papirordboken (Petzell 2017:274). Det er i alle tilfeller et interessant spørsmål om det er papirordboken eller nettordboken redaktørene av ordbøkene som utgis i begge medier har i bevisstheten når de redigerer.

Papirordboken er nok ikke død, men for de store prosjektene synes den å være i livets høst. Heller ikke *Den Danske Ordbog* (DDO) har planer om noen ny utgivelse av papirutgaven. Det betyr at vi i arbeidet ene og alene har den digitale ordboken for øye; det er den vi skriver for. Når man er kommet dit, ser man plutselig hvilket stort skritt dette er for den praktiske leksikografien: Ordboksartikkelens utforming kan nå utvikles videre. Papirformatets begrensninger er tilbakelagt.

Nedenfor ser vi først et bilde fra NRO (figur 1) som starter på artikkelen *konferanse*. Det er tettskrevne spalter med sterkt kondensert tekst. Neste bilde (figur 2) viser artikkelen *konferanse* i NAOB. Det visuelle uttrykket er langt luftigere¹.

¹ Ordboksartikkelen er gjengitt slik den vises på smarttelefon.

konferanse [-fɛra'ngsɛl, en, -r (fr. *conference*, mlat. *conferentia* til *conferre* 'bringe sammen'), mest litt., adm. **1**] **a**) (politisk) forhandling ell. rådslagning; forberedende møte av representanter for stater; jvf. *fredskonferans* og *kongress*. **b**) møte, samtale som en person har (med en annen) ell. som finner sted (mellem to ell. flere) for å drøfte en (viktig) sak: *ha konferanse med en om noget* | *embedsmæssige konferanser* (B. Lie, *Overm.*, 164) | (*de holdt*) *raadslagning og konference* (J. Lie, *Trold*, 73). **2**) fag., det å konferere (**2**), sammenholde (skriftstykker, dokumenter): *de to stenografer er optatt med konferanse med å konferere sine stenogrammer*.

konferencier [-rangsɛ', en, -er (fr. *conférencier*, egtl. 'foredragsholder'), person som i en revy presenterer de opptredende og binder de enkelte nummer sammen, oftest med humoristiske bemerkninger.

konferere, -te, -t, -ing (ty. *konferieren*, fr. *conférer* til lat. *conferre*), mest litt., adm. **1**] **a**) forhandle (med en om noget): (*direksjonen*) *havde gjort dette uden at konferere med ham* (Kiell., *Fort.*, 154). **b**) (om to ell. flere) rådslå i fellesskap: *De er vel ikke kommet hit over bare for at konferere om klokken?* (Elster d. y., *Skyg.*, 237). **2**) sammenholde, sammenligne (bøker ell. dokumenter for å se om innholdet stemmer).

Figur 1: Artikkelen *konferanse* (med mer) i NRO.

konferanse substantiv

BØYNING en; konferansen, konferanser

+

UTTALE [kånføra'ɲsɛ], [konføra'ɲsɛ] ?

ETYMOLOGI fra fransk *conférence*, av middelalderlatin *conferentia*, til *conferre* 'bringe sammen'

BETYDNING OG BRUK

1 større arrangement med foredrag og diskusjoner, hvor deltagerne utveksler kunnskap om, erfaringer med og synspunkter på bestemte (faglige) emner

EKSEMPLER

- *en internasjonal konferanse*
- *arrangere konferanse*
- *det var over 300 deltagere på konferansen*

Figur 2: Starten på artikkelen *konferanse* i NAOB.

3. Momentene

Jeg vil etter tur tematisere de ulike sidene som berøres i overgangen fra papirformatet og til den rendyrkede digitale ordboken.

3.1. Plassen

Det man merker umiddelbart når man skriver for den digitale ordboken, er all plassen som plutselig byr seg. Det betyr på ingen måte at definisjonsspråket skal miste sin stramhet, men mye annet har godt av å få breie seg litt.

I NAOB finnes det nå ingen andre forkortelser enn de som er alminnelige i løpende tekst, for eksempel *e.l.* (*eller lignende*). I tillegg har vi innført det vi kan kalle ledetekster, eller overskrifter, for de ulike elementene, så som uttale, sitater osv. Den type informasjon lå tidligere underforstått i oppsettet. Og tenk bare på en ting som linjeskift: på bildet av *konferanse*-artikkelen i NRO (figur 1) ser man at det bare var ved nytt lemma at man spanderte linjeskift.

Sist, men ikke minst gir det digitale formatet mulighet til å ha luft i og rundt ordboksartiklene. De massive tekstspaltene fra papirordbøker kan lett få en ordboksbruker til å miste motet.

3.2. Illustrasjoner, lyd og video

Illustrasjoner finner man i noen papirordbøker, men bruken begrenses av plassmangel. Med økt plass kan man i større grad ta i bruk illustrasjoner i betydningsbeskrivelsen – som supplement til definisjonene. Noen ord, for eksempel *sprengskisse*, er vanskelige å beskrive bare med ord, mens en illustrasjon vekker umiddelbar gjenkjennelse. Det finnes foreløpig ikke illustrasjoner i NAOB, men det er noe vi ønsker oss.

Også lyd og/eller video kan være nyttige som del av betydningsbeskrivelsen. Definisjonen av *beatboxe* kunne ha tjent på å utstyres med lyd, mens *dab* og *dabbe*, kunne ha vært ledsaget av en videosnutt.

Mulighetene for å formidle hva et ord betyr er altså blitt flere, og man kan sette inn ulike måter i kombinasjon, alt etter hva slags ord det er man skal definere.

3.3. Lenking

Lenking er kanskje den største nyvinningen som har kommet med den digitale ordboken. Særsilt vil jeg nevne lenkingens fortrefelighet ved beskrivelse av orddanning. Vi har i NAOB lagt vekt på systematisk beskrivelse av suffikser, prefikser og sammensetningsledd, og på å lenke så presist som mulig inn i be-

tydningsstrukturen. I dataene får man da også oversikt over frekvensen for de ulike orddannelsene ved at man kan se hvor mange lenker det går til de ulike artikler/betydninger.

Eksempel: Suffikset **-ete** (med variantform **-et**) danner adjektiver og er delt inn i tre betydninger etter hvilken ordklasse suffikset kobles til, alle med eksempler. Adjektivet **møkkete** har som etymologi «avledet av møkk med suffikset -ete», hvor -ete lenker til riktig betydning i suffiksets artikkel. Lauvstad (dette nummer) går dypere i detalj om NAOBs etymologier.

Man kan i papirordbøker naturligvis henvide hit og dit og spesifisere ved å sette betydningsnummer i parentes, men det krever sitt vedlikehold og det er ikke særlig brukervennlig.

I NAOB lenker vi også en del internt i en ordboksartikkel. Lange artikler har både innholdsfortegnelse og uttrykksfortegnelse i starten av artikkelkroppen. Disse kan ekspanderes og minimeres, og hver betydning og hvert uttrykk er en lenke til plasseringen lenger nede i artikkelen.

3.4. Henvisning og henvisningslenking

Henvisning mellom uttrykk har vært vanlig i papirordbøkene. Av plasshensyn har det vært uaktuelt å føre samme uttrykk flere steder, og henvisningen har således vært en ren service til leserne. Når man søker på «ugler i mosen» i NAOB og får to treff, hvorav ett er en henvisning, er det rester etter analog praksis. I en digital ordbok må slikt regnes som støy. I et rent digitalt miljø ønsker vi at uttrykket skal vises i de to artiklene **ugle** og **mose** – og naturligvis kunne søkes opp og vises separat. I praksis vil det si at de faste uttrykkene er egne elementer, som lemmaene, men at de vises flere steder. Her er DDO forbilledlige: Uttrykket «der er ugler i mosen» kan søkes opp direkte, i tillegg til at det finnes på alfabetisk plass blant uttrykkene under både **ugle** og **mose**.

En annen type henvisning eller henvisningslenking er fra unormerte, foreldede eller feilstavede former og til rett artikkel. I papirordboken kan man ikke gjøre så mye av dette, dels av plasshensyn og dels fordi det vil oppleves forstyrrende. I den digitale ordboken kan slike former legges inn skjult, som en ren brukerhjelp til dem som trenger det. Dette gjøres både i NAOB og i DDO.

3.5. Lenking 2.0

Med den rene digitale ordboken kan lenkingen tas et steg videre: Man kan lenke til eksternt innhold.

En relevant ekstern lenking er lenking til selve litteraturen som de autentiske beleggene er hentet fra, noe vi har gjennomført i NAOB. For samtlige verk som finnes allment tilgjengelig i digital versjon, har nå verksnavnet fått understrek-

ning (som er den etablerte formen for å vise lenker) og i tillegg en liten firkant med pil, som indikerer at lenken leder til eksternt innhold. Flesteparten av disse lenkene går til Nasjonalbiblioteket² (www.nb.no), men vi lenker også til for eksempel Henrik Ibsens skrifter (www.ibsen.uio.no), og etter hvert skal vi også lenke til Bibelen (www.bibel.no/nettbibelen). Hvis man klikker på en hyperkoblet verkstittel, åpnes boken i en egen fane. For verkene til Nasjonalbiblioteket legges et utsnitt av det aktuelle sitatet automatisk inn i søkefeltet, og hvis teksten er godt optisk lest, kommer man til riktig side og med deler av sitatet markert med gul bunn. Man skal naturligvis alltid være varsom med eksternt lenking. Vi lenker derfor ikke til for eksempel nettaviser, hvor vi vet at lenkene er flyktige. Lenkene må gå til institusjoner som har en bevissthet rundt dette med tilgjengelighet og dokumentasjon, slik som Nasjonalbiblioteket, som bruker varige lenker.

Mange språkbrukere har ikke noe innarbeidet forhold til skillet mellom *proprier* og *appellativer*, og særlig ikke til det at *proprie*ne tradisjonelt ikke beskrives i ordbøkene. En ordbok har altså oppslag for *skandinavisk* og *skandinav*, men ikke for *Skandinavia*. Dette skillet trenger ikke å være så absolutt lenger. *Skandinavia* nevnes i etymologien til *skandinav* og *skandinavisk*, og nå har vi mulighet til å lenke til informasjon om *proprier* eksternt. Det samme gjelder *eponymer*, altså ord som er dannet til personnavn. Grunnstoffet *curium*, kan vi lese i etymologien, har fått sitt navn etter ekteparet Curie. Også her vil ordboksartikkelens bruksverdi øke hvis man fra disse navnene lenker til eksternt informasjon om personene. Nettopp dette med navn i ordbøker er tema i LexicoNordica 24. Trap-Jensen & Lorentzen (2017) tematiserer dette inngående for DDO og peker på at argumentet knyttet til plassmangel ikke lenger er gyldig, gitt den digitale ordboken. De sier videre at selv om *proprie*ne mangler betydning (og derfor tradisjonelt har vært utelukket fra allmennordbøker), har de andre sider som passer inn i en ordbok (normert form, uttale, etymologi), og de nevner at grensen mellom *appellativer* og *proprier* ofte er vanskelig å trekke – både for brukerne og for leksikografene (Trap-Jensen & Lorentzen 2017). I NAOB har vi allerede ordklassen *substantiv (egennavn)*, men med få forekomster. Et eksempel er *Kristus*. Det planlegges ikke å åpne for dette som en stor klasse, men lenking til eksternt innhold kan være en spennende viderutvikling av ordbøkene på dette feltet.

NAOB avvirket sitt samarbeid med Kunnskapsforlaget ved overgangen til 2020. Prosjektets eier, *Det Norske Akademi for Språk og Litteratur*, har opprettet et aksjeselskap til å administrere ordboken, og fra november 2019 deler vi lokaler med *Store norske leksikon* i Oslo sentrum. Vi vil sammen se nærmere på

² Dessverre er ikke alle Nasjonalbibliotekets digitaliserte bøker tilgjengelige fra utenlandske IP-adresser.

hvordan vi gjensidig kan forbedre våre tjenester. Leksikonet finnes nå også bare digitalt, og ordboken og leksikonet som tidligere stod side om side i bokhyllene, kan nå gripe inn i hverandre gjennom det digitale formatet. Leksikografisk må dette anses som nybrottsarbeid.

4. Brukerne

Avstanden mellom brukerne og redaksjonen kan minskes betydelig ved overgangen fra papirordbok til nettordbok. Brukerne er en viktig ressurs for ordboksredaksjonen, og terskelen for å ta kontakt er mye lavere for brukerne av en digital ordbok enn for brukerne av en papirordbok. På naob.no er hver artikkel utstyrt med en knapp med teksten «send oss en kommentar til denne artikkelen». Foretar du derimot et søk som ikke gir treff, får du opp knappen «send inn forslag til et oppslagsord». Begge leder til et skjema med send-knapp nederst.

Brukerne kan enkelt melde fra om feil og mangler, og om ord, betydninger og uttrykk de savner.

Feil kan rettes av redaktørene og eksporteres til naob.no med én gang. Gode forslag til nye ord redigeres og publiseres i månedlige bolker. Forslagene vi får er overveiende gode, og vi har etter hvert en del brukere som bidrar jevnlig. Interaksjonen mellom redaksjon og brukere er høyst reell, og dermed får vi en levende ordbok. Det at vi responderer hurtig og også siterer fra de helt nyeste bøker og aviser, imponerer og motiverer brukerne.

Vi har også stor nytte av søkeloggene. Her kan vi se hva som søkes på, men som ikke gir treff, og vi kan se hva det søkes mye på. På topplisten gjenkjenner man ofte saker fra nyhetene, og iblant er det aktuelt å føye til nyere sitater og kanskje nye betydninger eller nye uttrykk i disse artiklene.

5. Avslutning

Det er en veldig spennende og inspirerende fase NAOB nå er inne i. Basen er gjennomarbeidet fra A til Å og bragt ajour frem til nåtiden. Det gir mulighet for videreutvikling, og vi ser at mulighetene er store og nye siden vi ikke har noen papirordbok å ta hensyn til. Å skrive for den rene digitale ordboken oppleves som en helt annen disiplin enn å skrive papirordbøker, og denne nye disiplinen er ikke ferdig utformet.

Litteratur

Ordbøker

DDO = *Den Danske Ordbog* (2003–2005). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal. <www.ordnet.dk/ddo> (oktober 2019).

NAOB = Tor Guttu et al. (red.): *Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget og Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. <www.naob.no> (oktober 2019).

NRO = *Norsk Riksmålsordbok*. Bind I–IV 1937–1957, bind V–VI 1995. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Annen litteratur

Lauvstad, Hanne (2020): NAOBs etymologier. I: *Nordiska studier i lexikografi* 15, 195–203.

Petzell, Erik M. (2017): Svenska Akademiens ordbok på nätet. I: *LexicoNordica* 24, 267–276.

Trap-Jensen, Lars & Henrik Lorentzen (2017): Navnestof i ordbøger – nye tider, nye måder. I: *LexicoNordica* 24, 109–130.

Carina Nilstun
leksikograf MA
Det Norske Akademis ordbok
Grensen 3
NO-0159 OSLO
carina.nilstun@naob.no